

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ВІЛЬЧИК ТЕТЯНА БОРИСІВНА

УДК 347.97/.99(477):061.1ЄС

**АДВОКАТУРА ЯК ІНСТИТУТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАВОВУ
ДОПОМОГУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА
УКРАЇНИ**

12.00.10 - судоустрій; прокуратура та адвокатура

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків-2016

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант: кандидат юридичних наук, професор **Марочкін Іван Сгорович**, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Яновська Олександра Григорівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри правосуддя юридичного факультету;

– доктор юридичних наук, професор **Сердюк Валентин Васильович**, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заступник керівника апарату;

– доктор юридичних наук, професор **Руденко Микола Васильович**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, завідувач кафедри правосуддя.

Захист відбудеться 08 червня 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 64.086.03 в Національному юридичному університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024. м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано 29 квітня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ратифікація угоди про асоціацію з Європейським Союзом засвідчила вибір Україною європейської системи цінностей та стандартів захисту прав людини, додержання яких на практиці можливе за умови реалізації принципу верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним та неупередженим судом, а також ефективного виконання своїх функцій суміжними правовими інститутами і перш за все адвокатурою України. Однією з умов досягнення членства в Європейському Союзі є побудова такої системи адвокатури, яка відповідала б новим суспільно-політичним і економічним реаліям, розроблення законодавства, норми якого відтворювали б модель європейського інституту адвокатури.

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 р.р., затвердженою Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/215, передбачені: проведення комплексу заходів щодо вироблення інституційних засад адвокатури України, приведення законодавства, що регулює діяльність цього правозахисного інституту, у відповідність до європейських стандартів. Отже, з огляду на початок нового етапу реформування адвокатури України виникла необхідність дослідження організації та діяльності адвокатури країн Європейського Союзу, порівняння з вітчизняною адвокатурою.

Науковий інтерес до теми зумовлений необхідністю поглибленого вивчення європейського права в межах інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, взаємного зближення національних правових систем, вдосконалення правових засад співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Аналіз зарубіжного досвіду організації і діяльності адвокатури дає змогу виявити певні особливості цього інституту, напрями і тенденції його розвитку, які ще не властиві українській адвокатурі, об'єктивно і критично оцінити діяльність цього інституту в Україні, встановити переваги і недоліки, окреслити шляхи її реформування, що дозволить вирішити питання, які вже давно врегульовані в більшості країн сталої демократії.

Актуальність теми роботи підтверджується тенденціями і динамікою внутрішнього розвитку України, потребою всебічного комплексного теоретико-правового вивчення ефективності діяльності адвокатури в механізмі забезпечення конституційних прав громадян, створення концептуальної моделі нових взаємовідносин адвокатури з органами державної влади, громадянським суспільством, встановлення її ролі та значення у здійсненні справедливого судочинства.

Науково-теоретичним фундаментом дисертаційної роботи і

зроблених у неї висновків послужили праці вітчизняних і зарубіжних вчених різних галузей та інститутів права, насамперед, філософії, соціології, загальної теорії держави і права, теорії та історії прав людини, конституційного, міжнародного права, теорії адвокатської діяльності та адвокатури, теорії судового права, організації роботи правоохоронних органів. Зокрема, теоретичною основою дослідження стали роботи С.С. Алексєєва, Р. Алексі, М.М. Антонович, Д.А. Керімова, О.С. Кутафіна, О.А. Лукашової, Л.А. Луць, Т.Г. Морщакової, Р.А. Мюлерсона, П.М. Рабіновича, Р.Х. Нерсесянца та інших науковців.

Різні аспекти організації та діяльності інституту адвокатури вивчалися багатьма науковцями, у тому числі видатними дореволюційними вченими: Є.В.Васьковським, М.М.Вінавером, Л.С.Владиміровим, О.Н.Стояновим, І.Я.Фойницьким, а також сучасними авторами: М.Р.Аракелян, О.А.Банчуком, Є.Ю.Бовою, А.В.Богмою, О.Н.Бондарем, Т.В. Варфоломеєвою, С.В.Гончаренко, І.Ю.Гловацьким, Ю.М.Грошевим, М.С.Демковою, О.Л.Жуковською, Я.П.Зейканом, М.А.Маркушем, О.Р.Михайленко, А.В.Іванцовою, В.М.Ісаковою, К.П.Коваль, Т.С.Коваленко, А.В.Кузьмінних, В.С.Лічко, С.М.Логіною, В.Т.Нором, М.В.Руденко, С.Ф.Сафулько, О.Д.Святоцьким, В.О.Святоцькою, В.В.Сердюком, М.І.Сірим, М.В.Стоматіною, Н.М. Таварткіладзе, Л.В.Тацій, Р.С.Титикало, Д.П.Фіолевським, С.Я.Фурсою, Н.В.Хмелевською, П.В.Хотенцем, В.П.Шибіко, Ю.Т. Шрамко, О.Г.Яновською та ін.

Проблемам діяльності адвокатури присвячені роботи зарубіжних дослідників: Н.В.Андріанова, В.В.Андрєєвського, Д.В.Ануфрієва, М.Ю.Барщевського, З.Я.Беньямінової, О.Д.Бойкова, В.К.Ботнева, В.Г.Воронова, А.П.Галоганова, О.С.Деханова, В.Р.Дюкіної, А.Г.Кучерени, Л.З.Куцурової, С.С.Лібанової, Є.С.Любовенко, О.Г.Манафова, Р.Г.Мельниченко, В.Ю.Панченко, М.П.Потаніної, Ю.С.Пилипенко, О.С.Плетень, О.Н.Просвіркіна, Є.Г.Тарло, І.С.Токмакова, І.С.Яргих (*Росія*), Рене Давіда, М.Молло, Н.Рулана (*Франція*), К.Штерна (*Німеччина*), Раймона Муллерата (*Іспанія*), С.Гібенса (*Бельгія*), Д.Гарета, Дж.Горея, Є. Джонсона, Є. Бланкенбурга, Роджера Сміта, (*Англія*), М. Каппеллеті (*Італія*), Гуннара Нердрума (*Норвегія*), В.Бернама, Т.Горейлі, А.Зукермана, А.Кассесе, М.М.Кузінса, А.Патерсона, Ф.Регана, Є.Родденбері, Д.Флеминга, Б.Футея, Г.Харта (*США*); Ш.Гасса, А.Люченгера, В.Шлюпера (*Швейцарія*), Р.А.Мюллерсона (*Естонія*), Пітер ван ден Біггелаара (*Нідерланди*), Дж.Іппа, М.Роша (*Австралія*), М.Грамадікова, М.Кіку (*Болгарія*), Л.Боярськи (*Польща*).

Діяльність адвоката у кримінальному процесі висвітлювалася вітчизняними вченими : С.А.Альпертом, М.І.Бажановим, Ю.В.Бауліним, О.Д.Бойковим, А.М.Бірюковою, Т.В.Варфоломеєвою, М.М.Гродзинським,

Ю.М.Грошевим, Н.А.Дрьоміною, О.І.Жуковською, В.С.Зеленецьким, О.В.Капліною, Т.В.Корчевою, В.В.Медведчуком, М.М.Михеєнком, О.Р.Михайленком, Т.В.Омельченко, О.В.Панчуком, М.А.Погорецьким, М.М.Полянським, В.О.Попелюшко, А.Л.Ривліним, С.Ф.Сафульком, О.Д.Святоцьким, В.В.Титаренком, В.М.Трофіменко, Д.П.Фіолевським, Ю.В.Хоматовим, Г.І.Чангулі, В.П.Шибіком, О.Г.Шило, О.Г.Яновською, а також російськими правознавцями: В.Д.Адаменком, Я.С.Аврахом, М.Ю.Барщевським, О.Д.Бойковим, Н.В.Буробіним, С.М.Гавриловим, Л.Д.Кокаревим, О.М.Ларіним, Ю.Ф.Лубшевим, П.А.Лупинською, Ю.І.Львовою, І.Д.Перловим, І.Л.Петрухіним, А.В.Рагуліним, Г.М.Резніком, В.М.Савицьким, Ю.І.Стецовським, М.С.Строговичем, І.Я. Фойницьким та ін.

Цивільно-процесуальним аспектам надання правової допомоги приділяли увагу Ю.В.Білоусов, С.М.Бичкова, С.В.Васильєв, В.В. Комаров, В.А.Кройтор, Д.Д.Луспенник, Н.Ю.Сакара, С.Я.Фурса, М.Й.Штефан, М.М. Ясинок.

Такими авторами, як М.О.Баймуратов, М.В.Буроменський, О.Ф.Висоцький, В.І.Євінтов, В.І.Муравйов, І.В.Назаров, С.В.Шевчук, В.І.Шишкін та ін. завдяки використанню системного підходу зроблені спроби осмислення принципів, тенденцій, проблем і перспектив наближення правової системи України до права ЄС.

Визнаючи вагомий науковий внесок названих вчених у розробку цієї тематики, слід зазначити, що по-перше, більшість досліджень здійснено у старих суспільно-економічних умовах та у межах раніше діючого законодавства; по-друге, праці вчених присвячені переважно діяльності адвоката як захисника у кримінальному процесі; по-третє, комплексного порівняльно-правового дослідження ролі адвокатури у реалізації права особи на правову допомогу у країнах Європейського Союзу та України, заснованого на аналізі законодавства ЄС, широкого кола наукових джерел, матеріалів сучасної правозастосовної практики, у вітчизняному правознавстві раніше не здійснювалося, що підтверджує необхідність виведення цієї наукової проблеми на новий дослідницький рівень.

Нормативну основу дисертаційного дослідження склали: 1) законодавство країн ЄС, інших зарубіжних держав, а також України щодо гарантій і механізмів надання правової допомоги, у тому числі безоплатної, включаючи: понад 50 конституцій країн ЄС і держав світу; профільні закони про надання правової допомоги майже всіх країн ЄС (Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Данії, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Кіпру, Латвії, Литви, Люксембургу, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Швеції, Естонії); а також держав – офіційних кандидатів у члени ЄС (Боснії і Герцеговини, Македонії, Сербії) та інших держав

(Австралії, Нової Зеландії, Швейцарії); 2) міжнародні документи, що гарантують право на юридичну допомогу, у тому числі документи ООН, Ради Європи та Європейського Союзу; 3) близько 300 рішень Європейського суду з прав людини; 4) рішення національних судів країн ЄС та інших країн світу; 5) рішення Конституційного Суду України; 6) доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Робота є результатом системного аналізу оригінальних джерел, які регулюють адвокатську діяльність в Європейському Союзі. Вперше в науковий обіг введено доктринальні позиції суддів та науковців, які мають суттєве значення для більш повного розкриття досліджуваної теми.

Емпіричну основу становлять: статистичні дані та аналітичні узагальнення Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) (2012; 2014 р.); Ради адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (CCBE); Міжнародної асоціації юристів (ІВА); Міжнародного союзу адвокатів (UIA); дані практики судів загальної юрисдикції країн ЄС; Національної асоціації адвокатів України; Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури України; Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з планом наукових досліджень кафедри і є складовою комплексної цільової програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тему роботи затверджено вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 20.12.2013). У 2015 р. тему було перезатверджено (протокол № 5 від 25.12.2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка концепції реформування та розвитку вітчизняної адвокатури на підставі проведення порівняльно-правового аналізу організації та діяльності інститутів адвокатури країн Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени ЄС та України, реалізація якої спрямована на забезпечення приведення національного законодавства, що регулює діяльність адвокатури, у відповідність до європейських стандартів.

У межах поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

– вивчити основні філософські підходи до природи і сутності прав людини, визначити місце у їх системі конституційного права на правову допомогу, виявити співвідношення прав людини із інститутом адвокатури та взаємозв'язок їх становлення і розвитку;

– встановити правову природу, роль та значення інституту адвокатури України в сучасних умовах формування громадянського суспільства та правової держави;

- виявити нові шляхи взаємодії адвокатури з органами державної влади;
- охарактеризувати взаємовідносини адвокатури з інститутом громадянського суспільства;
- довести існування інституту правової допомоги адвоката, виявити основні його компоненти та місце в системі правової допомоги, що надається усіма суб'єктами, наділеними таким правом;
- вивчити понятійний апарат, що відображає сутність ряду елементів механізму забезпечення конституційного права на правову допомогу адвокатурою та встановити співвідношення між термінами «правова допомога», «правові послуги», «юридична допомога», «кваліфікована правова допомога», «професійна правова допомога»;
- охарактеризувати правове регулювання інституту правової допомоги та інституту адвокатури у конституціях (основних законах) країн ЄС та в Україні;
- встановити характер взаємовідносин адвокатури і судової влади та визначити основні принципи такої взаємодії;
- окреслити шляхи підвищення ефективності надання безоплатної правової допомоги адвокатурою в Україні;
- вивчити правову регламентацію діяльності адвокатури у країнах ЄС, країнах-кандидатах у члени ЄС та сформулювати пропозиції, які можуть бути враховані у вітчизняній законотворчій практиці;
- виявити особливості забезпечення додержання адвокатської таємниці у праві ЄС та сформулювати пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства;
- розробити концепцію реформування та розвитку інституту адвокатури України задля гармонізації законодавства, що регулює діяльність адвокатури, з європейськими стандартами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері реалізації конституційного права на правову допомогу в Україні та країнах Європейського Союзу.

Предметом дослідження є адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань в інтересах досягнення мети дисертаційної роботи автор спирався на сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Метод системного аналізу можна назвати основним, застосування якого дозволило досягти поставлених цілей і виконати завдання, а також відмежувати окремі частини досліджуваного предмета, зокрема, під час обґрунтування ознак, властивостей та характеристик інституту адвокатури (підрозділи 1.3., 1.4. та ін.). Історичний метод використовувався під час вивчення становлення і розвитку адвокатури (підрозділ 1.1.). Метод синтезу частково став у нагоді

при конструюванні власних визначень та інших теоретичних положень, зокрема, під час формування змісту таких понять, як «адвокатура», «правова допомога адвоката» тощо (підрозділ 1.2.). Метод абстрагування використовувався з метою відмежування з комплексу властивостей тих, які необхідні для теоретико-правової характеристики (наприклад, під час характеристики системи ознак правової допомоги (підрозділи 1.2.; 3.1.)). За допомогою формально-юридичного методу вдалося з'ясувати і інтерпретувати зміст нормативних правових актів і документів, на які автор спирався при висвітленні основних питань роботи (розділи 2; 4). Метод моделювання став у нагоді при розробці концепції вдосконалення та розвитку інституту адвокатури в контексті євроінтеграційних процесів в Україні (розділ 5), визначенні ефективних механізмів взаємодії адвокатури з інституційними системами держави і суспільства у сфері забезпечення конституційних прав як окремої людини, так і усього громадянського суспільства (підрозділи 1.3.; 1.4.). Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати діяльність адвокатури в країнах ЄС та в Україні, порівняти тлумачення юридичних понять, виявити їх тотожність і відмінність, встановити співвідношення адвокатури з іншими правовими інститутами тощо (розділи 2; 4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням інституту адвокатури країн Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени ЄС і України, проведеним шляхом їх порівняння з метою визначення напрямів подальшого реформування організації та діяльності вітчизняної адвокатури з реалізації права на правову допомогу для забезпечення відповідності вимогам, що висувуються до країн-кандидатів та країн-членів ЄС.

Наукова новизна дисертації характеризується нижченаведеними висновками і положеннями.

Вперше :

- запропонована концепція, відповідно до якої інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур правової системи, здатною ефективно контролювати додержання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, зокрема: захисту суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; законотворчої ініціативи;

- аргументовано, що інституту адвокатури поряд із іншими правозахисними інститутами слід окремо приділити увагу у Конституції України, зокрема, його соціальному призначенню і ролі у суспільстві, та запропоноване його визначення;

– обґрунтовано, що адвокатура повинна здійснювати функцію професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини, спрямованого на гармонійну інтегровану взаємодію держави і суспільства, та запроваджені певні механізми такого контролю;

– доводиться, що в умовах побудови правової держави та формування громадянського суспільства в Україні відносини адвокатури та державної влади мають носити рівноправний характер та здійснюватися на основі принципів об'єднання зусиль, взаємної відповідальності і рівноправного партнерства. Ступінь незалежності адвокатури визначається як стан балансу між інтересами інституту адвокатури й інтересами держави, який відповідає вищій конституційній цінності – забезпеченню прав людини;

– визначено, що через правову природу адвокатури і специфічні ознаки, притаманні громадянському суспільству, адвокатура не може визнаватися інститутом громадянського суспільства. Адвокатура має бути незалежною не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства, оскільки вона за умов того, що не є структурним елементом ні того, ні іншого, може стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства;

– встановлено, що закріплене у ст. 59 Конституції України трактування права на правову допомогу є одним із найбільш повних у конституційній практиці, проте в ньому все ж таки не знайшли відображення окремі важливі аспекти, наявні в міжнародних документах та багатьох конституціях (основних законах) країн ЄС, та запропоновано нову редакцію ст. 59 Конституції України;

– доведено існування інституту правової допомоги адвоката, який розглядається як спеціальний правовий інститут по відношенню до загального – інституту правової допомоги, що регулює діяльність усіх суб'єктів права із надання правової допомоги в Україні, є його особливою і найважливішою складовою та наведено його авторське визначення;

– аргументовано, що відносини між суддями та адвокатами мають базуватися на взаємному розумінні ролі кожного з них, взаємоповазі та усвідомленні незалежності один від одного, оскільки тільки за таких умов можливе досягнення справедливого правосуддя, та запропоновано конкретні механізми зближення адвокатури і судової влади;

– на підставі дослідження зарубіжної наукової доктрини встановлені вихідні положення, які по-новому висвітлюють природу обов'язків адвоката в суді: 1) займаючи самостійне місце у механізмі відправлення правосуддя, адвокати повинні сприяти ефективному використанню обмеженого ресурсу суду; 2) адвокати мають виконувати свої обов'язки як учасники судочинства, у тому числі і у тому випадку, якщо цей обов'язок

вступає в конфлікт з їх обов'язком перед клієнтом; 3) адвокати не тільки мають особисто проявляти повагу до суду, а й спонукати можливими засобами до проявів такої поваги своїми клієнтами, направляти їх задля сприяння підвищенню громадської довіри до судової влади;

– спираючись на результати проведеного порівняльно-правового аналізу законодавства країн ЄС, країн-кандидатів до ЄС та України, запропоновано закріпити у законодавстві низку положень, спрямованих на вдосконалення механізмів забезпечення незалежності адвокатів, підвищення гарантій їх захищеності, гарантування рівноправності сторін у судовому процесі і на стадії досудового розслідування;

– обґрунтована можливість застосування до адвокатів як основних, так і додаткових дисциплінарних стягнень. Як додаткові заходи пропонується передбачити заборону роботи в керівних органах адвокатського самоврядування строком від 1-го до 3-х років, заборону на навчання адвокатів-стажерів, заслуховування пояснень адвоката щодо скоєного дисциплінарного правопорушення на засіданні органів адвокатського самоврядування;

– внесено пропозицію запровадити спеціалізацію адвокатів, що сприятиме підвищенню їх кваліфікації і, як наслідок, поліпшенню якості надання правової допомоги в Україні. Адвокатам, які отримали особливі знання та досвід у певних галузях права, мають надаватися повноваження щодо використання найменування «спеціалізований адвокат». Спеціалізацію адвоката слід встановлювати не більш ніж у трьох галузях права;

– визначена необхідність імплементації міжнародно-правових стандартів, що стосуються надання правової допомоги та діяльності інституту адвокатури, у національну правову систему, зокрема, приєднання України до Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства і гармонізації з ним положень Правил адвокатської етики адвокатів України та Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

– розроблена концепція реформування та розвитку інституту адвокатури України, що дозволить здійснити комплексну побудову інституційних спроможностей цього правозахисного інституту, гармонізацію законодавства, що регулює діяльність адвокатури, із європейським;

удосконалено:

– визначення поняття «конституційно-правовий статус адвокатури» шляхом встановлення взаємин адвокатури та інституційних систем держави і громадянського суспільства, що зумовлюються завданнями, цілями і функціями її діяльності, закріпленими конституційно і законодавчо, які виконуються фактично і котрі у перспективі можуть

виконуватися адвокатурою в інтересах усього суспільства;

– понятійний апарат, що відображає сутність ряду елементів механізму забезпечення права на правову допомогу, та обґрунтована необхідність внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і процесуальних кодексів, спрямованих на забезпечення однакового використання термінів: «юридична допомога», «правова допомога», «правові послуги», «професійна правова допомога», «кваліфікована правова допомога», «ефективна правова допомога», «дисциплінарна відповідальність адвоката», «доступність правової допомоги», «адвокатська таємниця»;

набули подальшого розвитку наукові положення щодо:

– необхідності закріплення у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не тільки норм корпоративної (дисциплінарної), а й цивільно-правової (майнової) відповідальності адвокатів;

– передання адміністрування системою безоплатної правової допомоги органам адвокатського самоврядування, що відповідатиме конституційному призначенню інституту адвокатури – надання правової допомоги кожному, хто її потребує, у тому числі безоплатної правової допомоги;

– встановлення обов'язку страхування матеріальної відповідальності адвокатів від пред'явлення позовів, пов'язаних із недостатньою професійною компетентністю. Розмір страхових внесків для адвокатів може залежати від рівня їх кваліфікації;

– докорінної відмінності інституційної адвокатури від інших органів та посадових осіб, наділених правом реалізації права на правову допомогу, та наведення доводів щодо того, що адвокатура і адвокатська діяльність є основним інститутом надання правової допомоги в Україні;

– закріплення на рівні Конституції України організаційно-правових гарантій функціонування інституту адвокатури, у тому числі гарантії абсолютного права на здійснення функцій захисту та представництва у суді;

– доповнення КПК України нормою, яка окремо передбачала б права захисника у кримінальному процесі;

– закріплення, крім випадків, визначених у законі, права адвоката на розкриття адвокатської таємниці у разі отримання інформації про підготовлюваний особливо тяжкий або тяжкий злочин проти особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до Конституції України, законів «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», КПК України та іншого законодавства, яке регулює діяльність адвокатури України, та при

проектуванні законодавчих актів. (Акт впровадження Координаційного центру з надання правової допомоги про використання результатів дослідження при підготовці проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 23.03.2016 р.; Акт впровадження Інституту мира і порозуміння від 20.03.2016 р. про використання результатів дослідження при підготовці проекту Закону України «Про медіацію»);

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження в напрямі вдосконалення діяльності адвокатури у реалізації її основного призначення – надання правової допомоги;

– *навчальному процесі* – при викладанні у вищих юридичних навчальних закладах курсів з організації роботи адвокатури, організації судових і правоохоронних органів, судового права та ін., а також при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з цих курсів; при підготовці і проведенні тренерської і фасилітаторської роботи, майстер-класів, читанні лекцій для адвокатів, підготовці навчально-методичної літератури, у тому числі з питань впровадження програм примирення (медіації). (Акт впровадження Інституту мира і порозуміння від 20.03.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. В опублікованих працях, написаних у співавторстві, власні теоретичні розробки дисертантки становлять визначений у списку праць обсяг: у колективній монографії «Судова влада» – підрозділ 6.3. «Адвокатура у системі судочинства»; у підручнику «Організація судових та правоохоронних органів» – розділ 14 «Адвокатура»; у навчальному посібнику «Організація роботи адвокатури в Україні» – розділ 6.5 «Організація роботи адвоката у конституційному судочинстві»; підрозділи: 1.1 «Виникнення та розвиток інституту адвокатури»; 5.2 «Організація робочого місця та прийому громадян адвокатом»; 8.1 «Особливості організації роботи адвокатури Англії»; 8.2. «Особливості організації роботи адвокатури США»; 8.3 «Особливості організації роботи адвокатури Німеччини»; у розділі 6.3 «Організація роботи адвоката у цивільному процесі», написаному у співавторстві з В.В. Бабковою, проаналізовано правову природу здійснення адвокатом представництва та організацію його роботи на судових стадіях цивільного судочинства; у розділі 6.4 «Організація роботи адвоката у господарському процесі» (у співавторстві з В.В.Афанасьєвим) досліджено правову регламентацію та організацію роботи адвоката в досудових стадіях господарського процесу та при перегляді судових рішень.

Наукові ідеї, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Робота підготовлена на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого, представлена й обговорена на засіданні кафедри, схвалена її членами й рекомендована до захисту. Основні її положення доповідалися автором на 16 науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних, серед яких: «Взаємодія країн східної та Центральної Європи у розвитку відновного правосуддя та медіації» (Варшава, 2009); «Соціально-правовий розвиток: досягнення, перспективи та проблеми» (Тернопіль, 2010); «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення» (Одеса, 2012); «Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права» (Братислава, 2014); «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (Кишинев, 2015); «Юриспруденція і практика в третьому тисячолітті» (Кошице, Словаччина, 2015); «Актуальні проблеми судового права» (Харків, 2015) та ін.

Авторка у складі робочих груп брала участь у підготовці проектів законів «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2014), «Про медіацію» (2004), а також у розробці пропозицій для Комісії з питань законності та правопорядку при Секретаріаті Президента України щодо формування системи безоплатної правової допомоги в Україні (2009).

Публікації. Основні положення і висновки, які містяться в дисертації, знайшли відображення у 42 наукових працях, зокрема: 2 монографіях (одна – у співавторстві), 21 науковій статті, надрукованій у фахових наукових виданнях, серед яких 7 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав та вітчизняних фахових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 підручнику (у співавторстві) та 2 навчальних посібників (один – у співавторстві), тезах 16 наукових доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, що містять 18 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (737 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 490 сторінок, з яких основний текст – 404 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито сутність і стан розробки обраної проблеми, наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету і завдання дослідження, його методологічну, теоретичну й емпіричну бази, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, наведено дані щодо їх апробації й опублікування.

Розділ 1 «Адвокатура у механізмі забезпечення права на правову допомогу: історичні, термінологічні та теоретико-методологічні аспекти» складається із чотирьох підрозділів, у яких проаналізовано

основні філософські підходи до природи і сутності прав людини, виявлено співвідношення прав людини із інститутом адвокатури та правовою допомогою, взаємозв'язок їх становлення і розвитку. Досліджено правову природу, роль та значення інституту адвокатури України в сучасних умовах формування громадянського суспільства та правової держави, взаємовідносини адвокатури з державою, у тому числі з органами судової влади, інститутом громадянського суспільства.

У підрозділі 1.1. **«Право як системоутворюючий елемент правової допомоги й адвокатської діяльності: онтологічний та антропологічний аспекти»** простежена еволюція поняття «прав людини», починаючи від античної філософії, яка зробила певний поступ на шляху до формування концепції прав людини (Аристотель, Цицерон, Платон), до наукових поглядів сучасних дослідників (Г. Єллінек, Г. Ю. Семігін, О. А. Лукашева, Р. Ерінг). Відмічено, що концепція справедливості у найширшому своєму значенні є однією з основних філософсько-соціологічних категорій, яка розкриває внутрішні закони розвитку суспільства, витоки формування окремих його інститутів.

Завдяки філософсько-правовому аналізу встановлено, що за своєю суттю права людини – це втілення у специфічній формі високих ідей справедливості, свободи і рівності людини в її природних правах, які визнаються і гарантуються міжнародним співтовариством і національним законодавством. Особливості прав і свобод людини як джерела права зумовлені тим, що після їх визнання і закріплення в національних та міжнародних актах і, отже, наділення їх відповідною офіційно-владною юридичною силою вони продовжують одночасно залишатися природними правами. Право на правову допомогу виступає одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення всіх інших прав і свобод людини і громадянина.

Детальне вивчення становлення та розвитку прав людини дозволило авторці дослідити їх зв'язок із зародженням та розвитком інституту адвокатури. Дисертанткою відмічено, що держава виникає в той момент, коли як свою суб'єктивну мету бачить необхідність задоволення певних потреб людини і самим фактом своєї появи закладає основи існування недержавних правозахисних інститутів. Одним із таких інститутів є адвокатура. У свою чергу, ступінь розвиненості інституту адвокатури повною мірою відображає рівень розвиненості прав і свобод людини: чим більше з боку держави приділяється уваги проблемі додержання прав і свобод людини, тим більше уваги приділяється й інституту їх захисту – адвокатурі. Право визнається системоутворюючим елементом як правової допомоги в цілому, так і адвокатської діяльності.

У підрозділі 1.2. **«Термінологічні проблеми інституту адвокатури та права на правову допомогу»** проаналізовано понятійний апарат, що

відображає сутність ряду елементів механізму забезпечення конституційного права на правову допомогу, та обґрунтована необхідність внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і процесуального законодавства, спрямованих на забезпечення однакового використання термінів: «юридична допомога», «правова допомога», «правові послуги», «професійна правова допомога», «кваліфікована правова допомога», «ефективна правова допомога» та ін.

Доведено існування інституту правової допомоги адвоката та запропоновано його визначення як спеціально уповноваженого Конституцією України міжгалузевого інституту, який регулює діяльність адвоката з надання правової допомоги фізичним та юридичним особам із метою захисту їх прав, свобод та інтересів у юрисдикційних провадженнях і забезпечення доступу до правосуддя, спрямовану на сприяння в реалізації правових можливостей суб'єктів права і досягнення максимально сприятливого задоволення їх індивідуальних інтересів.

Дисертанткою обґрунтована наявна докорінна відмінності між інституційною адвокатурою та іншими органами та посадовими особами, наділеними правом надання правової допомоги, та встановлено, що адвокатура і адвокатська діяльність у конституційно-правовому значенні є основним інститутом надання правової допомоги в Україні. Інститут правової допомоги адвоката має розглядатися як спеціальний правовий інститут по відношенню до загального – інституту правової допомоги, що регулює діяльність усіх суб'єктів права із надання правової допомоги в Україні, та є його особливою і найважливішою складовою.

У підрозділі 1.3. *«Адвокатура як форма реалізації державних гарантій права на правову допомогу в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави»* досліджено проблеми взаємовідносин адвокатури з органами державної влади та громадянським суспільством.

На підставі аналізу загальної природи адвокатури та адвокатської діяльності визначено властивості публічності адвокатури як правозахисного інституту та адвоката як суб'єкта адвокатської діяльності, зроблено висновок про конституційно-правовий статус як адвоката, так і інституційної адвокатури. Авторкою встановлено причини зацікавленості держави в посиленні ролі адвокатури, доведені аксіологічна цінність адвокатури для розбудови громадянського суспільства і правової держави, її роль і місце в суспільстві. Адвокатура в сучасній правовій системі відіграє роль одного із способів обмеження державою своєї влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, що своєю діяльністю сприяє виконанню конституційної функції захисту прав і свобод людини як основної цінності держави, закріпленої у ст. 3 Конституції України.

Запропонована концепція, відповідно до якої інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур у механізмі правозахисту, здатною ефективно контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, які визначаються з урахуванням базових принципів-гарантій Конституції і відповідають принципам і цілям організації адвокатури як правозахисного інституту, зокрема: захисту суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; законотворчої ініціативи.

Авторкою доведено, що адвокатура та органи державної влади здатні сформувати такі правові моделі консолідації, за яких розширювалися б можливості побудови громадянського суспільства і правової держави, а відносини адвокатури та державної влади встановлюються як між рівноправними суб'єктами та здійснюються на основі принципів: об'єднання зусиль; взаємної відповідальності; рівноправного партнерства. Встановлення партнерських взаємовідносин між адвокатурою і державними структурами необхідне насамперед при вирішенні питань забезпечення гарантованих Конституцією прав і свобод людини, верховенства права й для сприяння процесу формування правової держави та громадянського суспільства в Україні.

Ефективність діяльності адвокатури як правозахисного інституту і частини правової системи держави може бути підвищена шляхом вирішення питання про оптимальні межі між необхідністю забезпечити конституційно закріплений державно значимий характер діяльності адвокатури, з одного боку, і вимогою незалежності адвокатури від держави – із другого, що стане гарантією дієвого захисту прав громадян і юридичних осіб від адміністративного свавілля. Незалежність адвокатури в роботі визначено як стан балансу між інтересами інституту адвокатури і держави, що відповідає вищій конституційній цінності – забезпеченню прав людини, що дозволяє ефективно реалізовувати адвокатури її конституційні функції.

Дисертанткою встановлено, що через правову природу адвокатури і специфічні ознаки, притаманні громадянському суспільству, адвокатура не може визнаватися інститутом громадянського суспільства. У своїй діяльності адвокатура має бути незалежною не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства, оскільки вона за умови того, що не є структурним елементом ні того, ні іншого, може стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства, та до того ж є інститутом, що забезпечує гармонійне формування таких феноменів, як правова держава і громадянське суспільство, еволюція яких пов'язана у тому числі і з перспективами розвитку адвокатури.

Доведено необхідність закріплення у Конституції України організаційно-правових гарантій функціонування інституту адвокатури, у тому числі гарантій абсолютного права на виконання функцій захисту та представництва у суді. У той же час наголошено, що визначення категорій справ, по яких ці функції, крім адвокатів, у змозі реалізовувати й інші особи (як виняток із цього правила) і перелік яких може змінюватися, має відбуватися на рівні чинного законодавства.

У підрозділі 1.4. «*Адвокатура як правозахисний інститут у механізмі судочинства*» визначено правову природу адвокатури та її місце у механізмі судової влади у країнах ЄС та в Україні, проведено аналіз спільних етичних принципів діяльності суддів та адвокатів.

Відзначено, що в більшості країн ЄС законодавством по-різному визначається правова природа адвокатури та її відношення до судової влади, але в ряді країн місце адвокатури та її взаємозв'язок із судовою системою встановлені досить чітко й однозначно. Адвокатура розглядається як: невід'ємна частина правосуддя (Латвія); незалежна організація в системі правосуддя (Німеччина); орган правосуддя (Греція); незалежна частина правової системи (Литва); адвокат визнається помічником правосуддя (Франція); слугою правосуддя і права (Португалія). Адвокатська діяльність порівняна до діяльності суддів (Болгарія).

На підставі вивчення вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини по-новому розглянуто взаємовідносини адвокатури та судової влади. Доведено, що, з одного боку, саме в суді незалежна участь адвоката забезпечується адвокатурою не тільки як корпорацією, а й як правозахисним інститутом, покликаним протистояти порушенням закону органами влади, а з іншого – без ефективного виконання функцій, покладених на інститут адвокатури, неможливе винесення законних та справедливих судових рішень. Разом із судьями і прокурорами адвокати повинні стати тією основою, на якій ґрунтується принцип верховенства права та захисту прав людини. Незалежність суддів має гарантуватися на найвищому законодавчому рівні, таким самим чином мусить гарантуватися й незалежність адвокатів.

Виходячи з того, що відносини між судьями та адвокатами впливають на якість правосуддя та забезпечення права людини на справедливий суд, авторкою запропоновані конкретні механізми зближення адвокатури і судової влади: визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великої Британії); можливість набуття статусу адвоката судьями у відставці за спрощеною процедурою; спільне навчання суддів та адвокатів (за прикладом Німеччини).

Розділ 2 «Правове регулювання реалізації права на правову

допомогу адвоката у праві Європейського Союзу» складається з трьох підрозділів, у яких вивчаються джерела правового регулювання діяльності адвоката з надання правової (юридичної) допомоги у праві ЄС.

Підрозділі 2.1. «*Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та права на правову допомогу адвоката*» присвячено дослідженню міжнародно-правових норм, які регламентують професійну діяльність адвокатів.

Міжнародне законодавство, що регулює реалізацію права на правову допомогу та статус адвокатури, класифіковано та досліджено за наступними основними групами: 1) міжнародно-правові та регіональні документи; 2) універсальна міжнародно-правова система (ООН); 3) нормативно-правові акти, прийняті Європейським Співтовариством: а) міжнародні нормативно-правові акти, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина; б) міжнародні нормативно-правові акти, що встановлюють загальні принципи надання правової допомоги та діяльності адвокатів; 4) внутрішнє законодавство країн-членів ЄС, яке, у свою чергу, поділяється на: а) конституційне, б) галузеве та в) корпоративне.

Авторкою виявлено, що з огляду на євроінтеграційні прагнення України потребують узгодження системи правових норм нашої держави та ЄС, зокрема, у сфері захисту прав людини. Завдання України полягає в тому, щоб обрати найбільш раціональний шлях адаптації законодавства, використовуючи при цьому як власний, так і досвід інших країн. У роботі доведено, що положення міжнародно-правових норм, пов'язаних із регламентацією діяльності адвокатури, досі не повною мірою імплементовані у правову систему нашої держави, а деякі положення чинного законодавства не відповідають сучасним міжнародно-правовим стандартам. Перш за все необхідна ратифікація Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (ухваленого у Страсбурзі у 1988 р.), гармонізація з ним положень Правил адвокатської етики адвокатів України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Крім того, правотворчим органам при розробці нових законів, внесенні змін до уже існуючих слід враховувати не тільки європейські стандарти, що містяться в конвенціях, учасником яких є Україна, а й відповідні європейські стандарти, що містяться в резолюціях та рекомендаціях органів Ради Європи.

У підрозділі 2.2. «*Джерела правового регулювання діяльності адвокатури у праві Європейського Союзу*» проаналізовано наукові погляди на природу права Євросоюзу, викладені в міжнародно-правовій літературі, джерела правового регулювання діяльності адвокатури у праві ЄС.

Відмічено, що згідно з рішенням Суду Європейських Співтовариств (*Judgment of the Court of 15 July 1964p.*) право Співтовариства (*acquis*

communautaire) утворює особливу та самостійну систему, норми якої рівною мірою є обов'язковими як для держав-учасниць, так і для всіх фізичних і юридичних осіб, що знаходяться під їх юрисдикцією.

Джерела правового регулювання діяльності адвоката з надання правової (юридичної) допомоги у праві Європейського Союзу дисертанткою вивчено відповідно до їх класифікації на первинні, вторинні та третинні, на підставі чого відзначено, що самостійне місце у цій системі займають джерела прецедентного права, які мають ознаки як «первинного», так і «третинного» права. Наголошено, що хоча європейським законодавцем було зроблено досить багато в межах правової регламентації діяльності адвокатів, усе ж таки спеціального законодавства про адвокатуру на рівні Європейського Союзу немає, що підтверджується тим, що статус адвоката, організаційно-правові форми адвокатської діяльності регулюються здебільшого національним правом країн ЄС.

На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) зроблено висновок про пріоритет норм міжнародного права над правом Європейського Союзу.

У підрозділі 2.3. **«Конституційно-правове регулювання інституту права на правову допомогу адвоката в країнах ЄС та в Україні»** досліджено правове регулювання інституту права на правову допомогу та адвокатури у конституціях (основних законах) країн ЄС та в Україні.

Авторкою доведено, що право на правову допомогу в тому чи іншому вигляді закріплено не тільки у низці конституцій (основних законів) країн ЄС, а й в абсолютній більшості конституцій країн світу. Утім, у тих країнах ЄС, де право на правову (юридичну) допомогу не отримало безпосереднього закріплення в тексті основного закону, воно виводилося і розвивалося органами конституційної юстиції на базі більш загальних конституційних принципів. Конституційне закріплення права особи на правову допомогу у країнах ЄС втілювалося таким чином: 1) право громадян звернутися за допомогою до адвоката в разі обмеження свободи в будь-якій його формі (арешт, затримання і т. д.), 2) право на захист і 3) право на юридичне представництво, 4) право на допомогу довіреної особи, 5) право на належну правову процедуру. Монополія адвокатів на судове представництво та правове консультування легально закріплена в конституціях Німеччини, Люксембургу, Греції, Франції, Швейцарії та Італії.

Обґрунтовано, що трактування права на правову допомогу, закріплене у ст. 59 Конституції України, є одним із найбільш повних у конституційній практиці. Проте в ньому все ж таки не знайшли відображення окремі важливі аспекти, наявні в міжнародних документах та багатьох конституціях (основних законах) країн ЄС (право особи на

«професійну» («кваліфіковану») правову допомогу; конкретизація того, що у випадках, передбачених законом, правова допомога надається за рахунок саме держави; момент, з якого настає право особи на правову допомогу, та коло суб'єктів, які мають право на правову допомогу у кримінальному судочинстві, як додаткова конституційна гарантія додержання їх прав), та запропоновано авторську редакцію ст. 59 Конституції України.

Розділ 3 «Принципи реалізації права на правову допомогу адвоката у праві Європейського Союзу» містить три підрозділи, в яких розкрито сутність принципів права на правову допомогу згідно із міжнародно-правовими документами, законодавством країн ЄС, рішеннями Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

У підрозділі 3.1. **«Принципи права на доступ до правової допомоги адвоката на ранніх стадіях кримінального провадження»** згідно із правом Європейського Союзу визначено основні критерії, яким має відповідати внутрішньодержавне законодавство у сфері юридичного закріплення інституту правової допомоги, та здійснено аналіз і узагальнення рішень ЄСПЛ за кожним із них, зокрема: 1) право на доступ до правової допомоги адвоката на ранніх стадіях кримінального судочинства; 2) право на вільний вибір захисника своїх прав; 3) право на конфіденційність та достатній час для реалізації права на правову допомогу адвоката; 4) право на безоплатну правову допомогу; 5) право на ефективну правову допомогу та забезпечення якості правових (юридичних) послуг.

З аналізу рішень ЄСПЛ випливає, що право вибору захисника не є абсолютним, оскільки держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а в ряді випадків забороняти це окремим особам. Особи, яким надається безоплатна правова (юридична) допомога, не завжди можуть обирати адвоката, як правило, він їм призначається. Крім того, право на захист адвоката за власним вибором може бути предметом обмежень, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Утім, особі має бути наданий доступ до правової допомоги не тільки у випадку її арешту або взяття під варту, а й коли обставини, що склалися, суттєво і негативно впливають на становище особи, яке виявляється суттєво уразливим, навіть якщо її офіційно не затримано як підозрюваного.

З'ясовано, що у більшості європейських країн підозрювані у кримінальних правопорушеннях не мають повного і необмеженого доступу до правової допомоги на ранніх етапах розслідування кримінальної справи. У деяких країнах діють чіткі законодавчі обмеження щодо часу, на який надається такий доступ, тривалості консультації з адвокатом і дозволених адвокатів дій. Є країни, де підозрювані нібито мають право на допомогу адвоката, але воно не забезпечується на практиці. Встановлено, що проблема своєчасного надання правової допомоги затриманій особі в

Україні загострюється у зв'язку із тим, що майже у 23% випадків час фактичного затримання не збігається із часом, зазначеним у протоколі затримання. Більш того, існує тенденція до збільшення порушень права доступу до правової допомоги адвоката на ранніх стадіях кримінального провадження. Так, кількість випадків, коли час фактичного затримання не співпадає з часом, указаним у протоколі про затримання, за останній рік зросла на 20%, а кількість порушень прав сторони захисту на конфіденційну зустріч з клієнтом збільшилася на 17%.

Авторка стверджує, що оскільки положення ч. 4 ст. 46 Кримінального процесуального кодексу України (КПК), яке передбачає, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, якого він захищає, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, протирічить міжнародним документам, які встановлюють, що адвокат у жодному разі не повинен ототожнюватися з власним клієнтом, то необхідно доповнити КПК України нормою, у якій окремо передбачити права захисника у кримінальному процесі. Дисертанткою запропоновано конкретизувати повноваження адвоката при наданні правової допомоги свідку.

У підрозділі 3.2. **«Принцип права на безоплатну правову допомогу»** розглянуто критерії надання безоплатної правової допомоги (БПД) у праві ЄС та практика ЄСПЛ з цього питання.

Відмічено, що ЄСПЛ значно розвинув положення ст. 6 § 3 (с) ЄКПЛ, визначивши такі критерії обов'язкового надання безоплатної правової (юридичної) допомоги у кримінальних справах: (а) матеріальний (фінансовий) критерій: недостатність коштів, наявних у обвинуваченого, для самостійного несення витрат з оплати юридичної допомоги, яку він повинен обґрунтувати; (б) коли необхідність надання безоплатних послуг захисника вимагають інтереси правосуддя (юридична та фактична тяжкість покарання, яке може бути призначене); неспроможність обвинуваченого здійснювати власний захист з огляду на складність справи самостійно.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ сформульовано критерії оцінки необхідності надання безоплатної правової допомоги по некримінальних справах: 1) значення результатів судового розгляду для людини; 2) складність справи з точки зору процедури і питань, що розглядаються; 3) обов'язковість участі адвоката як представника відповідно до національних законів; 4) здатність особи самостійно представляти свої інтереси в порівнянні з іншими сторонами процесу; 5) відсутність у людини можливості оплачувати юридичні послуги; 6) забезпечення ефективності доступу до правосуддя і справедливості судових рішень; 7) можливий успіх справи.

Авторкою виявлено, що потрібно розробити механізм розгляду питання про надання БПД у тих випадках, коли спочатку були відсутні підстави для надання безоплатної юридичної допомоги, але воно виникло в ході подальшого розгляду справи, запровадження якого є важливим для національного законодавства.

Дисертанткою запропонована низка положень, спрямованих на вдосконалення системи надання безоплатної правової допомоги в Україні, зокрема: виключити підставу відмови у наданні БПД, передбачену п. 5 ст. 20 Закону «Про безоплатну правову допомогу»: «особа використала всі національні засоби правового захисту у справі, з якої звертається за наданням безоплатної вторинної правової допомоги», як таку, що не відповідає принципам права в цілому та Європейської конвенції з прав людини; виключити центри з надання БПД із суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, оскільки вони самостійно як юридичні особи не надають правову допомогу, а виконують адміністративно-організаційну функцію; привести Закон «Про безоплатну правову допомогу» у відповідність до Закону України «Про охорону дитинства», закріпивши, що держава гарантує всім дітям рівний доступ до БПД, необхідної для забезпечення захисту їх прав; встановити можливості припинення договору надання безоплатної правової допомоги з вини клієнта (зокрема, вимагання від адвоката протизаконних дій); закріпити обов'язок держави надання БПД у випадках, встановлених законом, громадянам, які звертаються до міжнародних правозахисних органів.

У підрозділі 3.3. **«Принцип права на ефективну правову допомогу та забезпечення якості правових (юридичних) послуг»** досліджено проблеми оцінки якості надання правової допомоги, у тому числі безоплатної, у праві ЄС та законодавстві України.

ЄСПЛ виходить з того, що одержувач безоплатної правової допомоги обмежений у можливостях самостійно контролювати якість і ефективність роботи адвоката в порівнянні з особою, що самостійно оплачує правову допомогу. За наявності фактів, які вказують на відверту некомпетентність та неефективність захисту, якщо вони знаходять своє відображення у процесуальних документах, відсутність адекватної реакції з боку посадових осіб органів досудового слідства, прокуратури або суду на них повинна розцінюватися як порушення вимог ст. 6 ЄКПЛ. Утім, держава не завжди відповідає за всі помилки, допущені адвокатом. Якщо правова допомога забезпечується адвокатом, але при цьому мають місце окремі помилки і прорахунки з його боку, відповідальність держави не настає. Разом із тим за певних обставин невиконання суто формальної умови не можна порівнювати з необдуманною позицією захисту або з простою помилкою в аргументації (наприклад, коли в результаті недбалості адвоката обвинувачений позбавляється засобів правового захисту і коли цю ситуацію

не може виправити вища судова інстанція).

Авторкою обґрунтовано, що при оцінці якості програм БПД повинна враховуватися не тільки робота адвокатів, а й приділятися увага одержувачам цієї допомоги, різним організаційним аспектам, що впливають на доступ до такої допомоги. Одним із принципів оцінки якості БПД запропоновано визнавати принцип релевантності, який передбачає аналіз конкретних практичних умов і обставини, що ускладнюють доступ до БПД, або, навпаки, полегшують його (поінформованість громадян про можливості отримати правову допомогу, специфічні обмеження у мобільності ряду уразливих груп та ін.). Дисертантка обстоює, що бездоганна юридична робота може не мати результату, якщо не враховувати особливості конкретних одержувачів допомоги (наприклад, надання юридичної допомоги хворим або літнім людям, яким досить складно сприймати юридичну інформацію, а отже, складно додержуватися рекомендацій адвокатів, отримувати користь з роботи правового сервісу). Крім того, складний і запутаний процес отримання необхідних документів може стати основним чинником, що знижує ефективність усієї програми.

При оцінці якості правової допомоги має враховуватися незалежність адвокатів та необхідність дотримання адвокатської таємниці. Надання для моніторингу адвокатських досьє може спричинити порушення адвокатської таємниці та є неприпустимим. Критерії оцінювання ефективності діяльності як окремого адвоката, так і системи надання БПД не можуть залежати від досягнутого адвокатом результату у справі.

Розділ 4 «Особливості організації та діяльності адвокатури у країнах Європейського Союзу» складається з семи підрозділів, у яких досліджено системи організації адвокатської діяльності, порядок набуття статусу адвоката, професійні права та обов'язки адвокатів, гарантії адвокатської діяльності, питання дисциплінарної відповідальності адвокатів, додержання адвокатської таємниці у країнах ЄС та формулюються певні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, що регулює адвокатську діяльність.

У підрозділі 4.1. *«Порядок та умови набуття статусу адвоката»* розглянуто вимоги, що висуваються до осіб, які претендують на отримання статусу адвоката у країнах ЄС. На підставі проведеного аналізу законодавства запропонована класифікація цих вимог та виявлені їх характерні відмінності і загальні риси.

Доведено, що особи, які бажають займатися адвокатською практикою у країнах ЄС, мають бути: 1) вихідцями з однієї з держав-членів ЄС або держави, що є стороною угоди про Європейський економічний простір; 2) мати диплом про вищу юридичну освіту (як мінімум, магістра права – Франція) або взагалі не мати юридичної освіти

(Англія, Уельс); 3) мати стаж роботи за юридичною спеціальністю, як правило, від 3-х до 6-ти років; 4) пройти стажування (практику) під керівництвом адвоката, що має стаж роботи за спеціальністю від 1-го до 5-ти років, строк якого складає від 1-го до 5-ти років; 6) скласти кваліфікаційний іспит, який проводиться, як правило, у декілька етапів.

До особливостей вимог до осіб, які претендують на здобуття статусу адвоката у країнах ЄС, автором віднесено наступні: претендент повинен проходити атестацію кожні півроку у відповідній раді адвокатів, до того ж в кожному семестрі має брати участь принаймні у 20 судових засіданнях по цивільних і кримінальних справах, захистити 4 реферати по праву (Італія); мати приміщення у власності або оренді (Словенія), скласти договір страхування (Німеччина); вимоги до кандидатів на здобуття статусу адвоката прирівнюються до вимог до кандидатів на посаду судді (Німеччина). Особливі вимоги висуваються до моральних якостей претендента (особа не повинна мати судимості за злочини, вчинені проти честі, совісті і добрих звичаїв, стягнень за дисциплінарні або адміністративні проступки того ж характеру, а також не бути банкрутом – Франція, не може займатися діяльністю, що заплямовує репутацію адвокатури, – Австрія, повинна мати бездоганну репутацію – Словенія, бути добропорядною – Бельгія).

Авторкою встановлено, що з великої кількості положень, закріплених в законодавстві про адвокатуру країн ЄС, що визначають вимоги до осіб, які мають намір отримати статус адвоката, можна виділити два, що мають принциповий характер та можуть бути враховані національним законодавцем: 1) свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю може бути вручене лише після пред'явлення документа, що підтверджує факт укладення договору страхування матеріальної відповідальності; 2) адвокату, який отримав особливі знання та досвід у певній галузі права, можуть надаватися повноваження щодо використання найменування «спеціалізований адвокат» (спеціалізація адвокатів сприятиме підвищенню їх кваліфікації і, як наслідок, поліпшенню якості правової допомоги). Запропоновано закріпити положення щодо проходження адвокатами безперервної професійної підготовки, звільнення від якої може мати місце лише за певних підстав та на відповідний строк.

У підрозділі 4.2. *«Системи організації адвокатської діяльності»* досліджено правову регламентацію організації та діяльності інституту адвокатури в країнах ЄС, запропонована класифікація моделей реалізації права на правову допомогу, виділено типові концепти інтерпретації обсягу функцій публічної влади в частині гарантування і надання правової допомоги.

Дисертанткою проаналізовані основні положення щодо організації адвокатської діяльності із реалізації права на правову

(юридичну) допомогу в законодавстві низки країн ЄС відповідно до обраної класифікації, серед яких: 1) ті, що дотримуються максимально високих демократичних стандартів (Австрія, Німеччина, Іспанія, Франція, Італія, Греція, Нідерланди, Бельгія, Велика Британія, Швеція, Данія, Люксембург, Португалія, Фінляндія); 2) найбільш молоді члени Європейського Союзу (Румунія, Болгарія, Польща, Угорщина та держави Балтії), а також 3) країни-кандидати у члени ЄС (Сербія, Боснія та Герцеговина). На підставі проведеного аналізу систематизовано типові позитивні моменти, які можуть бути враховані національним законодавцем, а також виявлено низку негативних моментів щодо врегулювання адвокатської діяльності в законодавстві вказаних країн.

Зроблено висновок, що державні органи виконавчої та судової влади провідних держав західної демократії (Англія, Франція, Німеччина та ін.) мають, як правило, значні повноваження з контролю за формуванням адвокатських асоціацій, їх дисциплінарною і нерідко гонорарною практикою.

Підрозділ 4.3. «Загальна характеристика професійних прав адвоката та гарантій адвокатської діяльності» присвячено дослідженню професійних прав адвоката і гарантій адвокатської діяльності у країнах ЄС та в Україні. Законодавство майже всіх країн ЄС, а також деяких країн-кандидатів у члени ЄС (Сербія, Боснія та Герцеговина), проаналізовано відповідно до таких основних аспектів: 1) можливості надання правової допомоги на ранніх стадіях кримінального судочинства; 2) гарантії незалежності адвоката при реалізації права особи на правову допомогу; 3) специфіка регулювання професійних прав адвоката у різних країнах ЄС.

Виходячи з основних позитивних тенденцій, виявлених у законодавстві країн ЄС, визначена необхідність закріплення у законодавстві України низки положень, спрямованих на вдосконалення механізмів забезпечення незалежності адвокатів, зміцнення гарантій їх захищеності, забезпечення рівноправності сторін у судовому процесі і на стадії досудового розслідування. Зокрема, запропоновано: (а) розширити процесуальні права адвоката шляхом встановлення можливості судового санкціонування отримання адвокатом відповіді на запит у випадках, якщо запитувані відомості містять інформацію із обмеженим доступом; (б) прирівняти статус адвоката до статусу судді в частині кримінально-правової охорони його професійних прав та притягнення до відповідальності; (в) визначити порядок проведення та оформлення процедури опитування адвокатом осіб за їх згодою та отримання предметів і (або) документів; (г) встановити, що орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані протягом однієї години з моменту затримання адвоката повідомити про це

відповідну раду адвокатів регіону; (д) встановити чітку процедуру інформування органів адвокатського самоврядування про можливе затримання адвоката; (е) визначити, що повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором України або його заступниками, тощо.

Авторкою виявлені і суттєві обмеження реалізації права на правову допомогу адвоката та гарантій адвокатської діяльності у законодавстві країн ЄС. Зокрема, з'ясовано, що: у деяких країнах юридична допомога взагалі не доступна на етапі поліцейського розслідування (Греція, Польща); у інших – дозволяється лише присутність адвоката під час допиту без наділення його якимись правами (Нідерланди, Бельгія); у випадках, які не вимагають обов'язкового утримання особи під вартою, поліція не зобов'язана інформувати підозрюваних про їх право на юридичну допомогу (Польща, Угорщина); не гарантується конфіденційність відносин між адвокатами та клієнтами, а в деяких випадках прокурори без дозволу суду можуть контролювати консультації адвоката з клієнтом (Польща).

Аргументовано, що вирішення конфлікту без звернення до суду повинно стати пріоритетним напрямом адвокатської діяльності з надання консультаційної правової допомоги в Україні. Це принципово нова функція адвокатури, яка об'єктивно сприятиме розвитку громадянського суспільства, одним із показників рівня життя якого є мирне вирішення конфліктів.

Підрозділ 4.4. «Обов'язки адвоката: загальна характеристика та особливості обов'язків адвоката у судовому процесі» присвячено як аналізу як загальних обов'язків адвокатів, так і дослідженню доктринальних позицій щодо особливостей обов'язків адвокатів у судовому провадженні у законодавстві та судовій практиці країн ЄС.

У різних країнах ЄС склалися відмінні уявлення про те, якою мірою адвокати можуть суміщати свою професію з іншими заняттями. У деяких країнах існує абсолютна заборона займатися певними видами діяльності, зокрема, підприємницькою, а також обіймати певні посади (Франція, Італія), тоді як в інших суміщення юридичної практики з комерційною діяльністю можливе при дотриманні встановлених правил, що зумовлено необхідністю збереження незалежного статусу адвоката (Німеччина). Адвокати повинні утримуватися від активних занять бізнесом, торгівлею та іншими видами діяльності, які мають економічну природу (Кіпр). У більшості країн адвокату дозволено займатися тільки науковою, викладацькою та творчою діяльністю (Греція та ін.).

Авторкою наголошено, що у зарубіжній юридичній літературі на цей час широко дискутується проблема співвідношення обов'язків адвоката щодо суду і щодо свого клієнта (Г. Бреннан, Ф. Марабуто,

Ж. Пагон, Д. Іпп). Подвійна функція адвокатури вимагає чіткого розмежування ситуацій, коли захист інтересів окремої особи може вступити в конфлікт зі служінням праву як такому. На підставі дослідження зарубіжної наукової доктрини сформовано вихідні положення, які по-новому висвітлюють природу обов'язків адвоката в суді: 1) займаючи самостійне місце у механізмі відправлення правосуддя, адвокати повинні сприяти ефективному використанню обмеженого ресурсу суду; 2) адвокати мають виконувати свої обов'язки як учасники судочинства, у тому числі і у тому випадку, якщо цей обов'язок вступає в конфлікт з їх обов'язком перед клієнтом; 3) адвокати не тільки мають особисто проявляти повагу до суду, а й спонукати до цього своїх клієнтів із метою підвищення громадської довіри до судової влади.

На підставі аналізу рішень національних судів країн ЄС і матеріалів наукових дискусій з питань визнання імунітету адвоката від можливої відповідальності автором зроблено висновок, що абсолютного імунітету в судовій роботі адвокатів у країнах ЄС ніколи не існувало, хоча деякі судові рішення підтверджують наявність такого поняття, як «імунітет адвоката».

У підрозділі 4.5. «Дисциплінарна відповідальність адвокатів: дискусійні питання» досліджено основні положення щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів у країнах ЄС та в Україні.

На підставі проведеного аналізу позицій практичних працівників та науковців, норм чинного законодавства та дисциплінарної практики зроблено висновок, що в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слід закріпити не тільки норми корпоративної (дисциплінарної), а й цивільно-правової (майнової) відповідальності адвокатів, що відповідатиме європейським стандартам у сфері прав людини, а також сприятиме посиленню гарантій осіб при реалізації їх конституційного права на правову допомогу та підвищенню якості останньої.

Встановлено, що національні суди країн ЄС регулярно підвищують вимоги до рівня професійної сумлінності адвокатів, таким чином, що навіть незначне професійне упущення може тягти за собою стягнення з них великих сум у порядку відшкодування заподіяної шкоди.

Дисертанткою доведено, що негативні наслідки для адвоката, який припустився помилки, полягають в обов'язку відшкодувати заподіяну клієнту шкоду і можуть бути мінімізовані за допомогою укладення договору страхування професійної відповідальності. Аргументовано доцільність встановлення у законодавстві України обов'язку страхування матеріальної відповідальності адвокатів, яке є обов'язковим для більшості країн ЄС, визнано беззаперечним у практиці ЄСПЛ. Розмір страхових внесків для адвокатів може залежати від рівня їх кваліфікації.

Доведена необхідність введення основних і додаткових дисциплінарних стягнень, розширення їх видів за рахунок запровадження грошового стягнення у розмірі та порядку, які повинні встановлюватися Радою адвокатів України, що може бути застосоване як окреме дисциплінарне стягнення, так і разом із позбавленням адвоката його статусу. Як додаткові заходи доцільно передбачити: заборону роботи у керівних органах адвокатського самоврядування строком від 1-го до 3-х років; заборону на навчання адвокатів-стажерів; заслуховування адвоката на засіданні органів адвокатського самоврядування. Запропоновано авторське визначення поняття «дисциплінарна відповідальність адвоката».

Підрозділ 4.6. «Загальна характеристика систем безоплатної правової допомоги» присвячено аналізу систем безоплатної правової допомоги (БПД) у країнах ЄС та в Україні.

Авторкою детально вивчені існуючі моделі надання безоплатної правової допомоги у країнах ЄС (Бельгія, Нідерланди, Фінляндія, Німеччина, Франція, Швеція та ін.), серед яких: «pro bono»; контрактна модель (модель *judicare*); модель «черговий адвокат» (*duty counsel*); модель «ex officio» та змішана модель; розглянуто питання управління системою надання безоплатної правової допомоги; визначено критерії надання БПД у країнах ЄС.

Встановлено типові концепти врегулювання програм БПД у законодавстві країн ЄС. Зокрема, у ряді країн ЄС отримати субсидовану юридичну допомогу можна за будь-якими категоріями справ (Франція, Італія). В інших країнах вводяться обмеження або формується перелік справ, за якими допомога надається. Іноді як підстава для надання БПД використовується концепція необхідності її надання «в інтересах правосуддя». Оцінка наявності або відсутності цього також вимагає аналізу обставин конкретної справи і ситуації заявника та не передбачає використання формальних критеріїв. Програма БПД може використовувати ресурси самих одержувачів допомоги (Нідерланди). У деяких країнах (Угорщина, Литва, Словенія) після визнання особи винною за вироком суду на неї може бути покладено обов'язок відшкодувати державі судові витрати, включаючи оплату гонорару призначеного адвоката. У більшості країн ЄС суб'єктами права на БПД є тільки фізичні особи, але в деяких країнах ЄС таким правом наділені й окремі юридичні особи (Естонія, Франція, Італія). БПД надається ув'язненим (Бельгія); неповнолітнім незалежно від їх майнового стану (Бельгія, Швеція).

Разом із позитивними моментами організації та діяльності систем БПД у країнах ЄС (кандидатах до членів ЄС), які можуть бути враховані вітчизняним законодавцем, авторкою виокремлено і негативні аспекти, серед яких: децентралізована система БПД (Бельгія, Сербія); судді мають широку свободу заперечувати надання БПД за винятком деяких

обов'язкових випадків (Польща); встановлено обов'язок підозрюваного сплатити внесок за надання БПД, який є високим (€ 200-823) і регулярно збільшується (Нідерланди); не розроблено ні стандартів якості, ні механізмів контролю якості надаваних послуг (Бельгія, Сербія); час очікування прийняття рішення про надання БПД може складати декілька днів, після чого особа ще певний час може очікувати на зустріч з адвокатом (Фінляндія); низька оплата праці адвокатів (Італія, Нідерланди); недостатньо чітко визначене коло осіб, які не здатні здійснювати захист самостійно (Сербія); не вирішене питання про доступ до послуг адвоката (і не тільки в межах БПД) на стадії попереднього розслідування (Польща) тощо.

Проаналізовано стан справ із наданням безоплатної правової допомоги в Україні та запропоновані певні напрями вдосконалення такої системи, серед яких: розширення співпраці між суб'єктами державної та недержавної систем безоплатної правової допомоги; модернізація програми безоплатної правової допомоги у зв'язку з розвитком інформаційних технологій; введення системи страхування ризику при наданні БПД та ін. Відмічено, що урядові органи, центри чи інші організації можуть забезпечувати, фінансувати чи організовувати безоплатну правову допомогу, але надаватися така допомога має лише незалежними адвокатами, які діють у складі незалежних адвокатських об'єднань. У випадку, якщо система БПД не буде передана до управління органам адвокатського самоврядування, керівниками Центрів з надання БПД повинні бути лише адвокати.

У підрозділі 4.7. «Адвокатська таємниця: дискусійні питання» досліджено наукові концепції щодо сутності адвокатської таємниці та гарантій її додержання, проаналізовано рішення національних судів країн ЄС, Європейського суду з прав людини.

Дисертанткою запропоновано передбачити можливість розголошення адвокатської таємниці заради найбільш високих людських цінностей, котрі й складають принцип верховенства права. Зокрема, встановити право адвоката на розкриття адвокатської таємниці у разі отримання інформації про підготовлюваний особливо тяжкий або тяжкий злочин проти особистості. Питання можливості розголошення таємниці в такому випадку має вирішуватися за повідомленням (заявою) адвоката вищим органом адвокатського самоврядування – Радою адвокатів України.

Авторкою встановлено, що ЄСПЛ підтвердив наявність у адвокатів обов'язків співпрацювати з компетентними органами по боротьбі з відмиванням грошей, отриманих злочинним шляхом, але у той же час підтверджено непорушність професійної таємниці адвокатів щодо їх діяльності, пов'язаної з судовими розглядами справ їх клієнтів. Доведено, що зміни, внесені у законодавство України у сфері запобігання та протидії

легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, потребують свого приведення у відповідність до Конституції та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

У розділі 5 «Концепція інституційного реформування та розвитку адвокатури України» викладена концепція реформування та розвитку інституту адвокатури України, розроблена дисертанткою, заснована на порівняльно-правовому аналізі законодавства країн Європейського Союзу та національного законодавства, спрямована на вирішення завдань реформування інституту адвокатури, закріплених у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 р., серед яких передбачені комплексна побудова інституційних спроможностей цього правозахисного інституту, гармонізація вітчизняного законодавства, що регулює діяльність адвокатури, із європейським.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішена наукова проблема щодо визначення напрямів подальшого реформування організації та діяльності вітчизняної адвокатури з реалізації права на правову допомогу на підставі порівняння із інститутом адвокатури країн Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени ЄС для забезпечення гармонізації законодавства, що регулює діяльність адвокатури, із європейським. До найзагальніших положень роботи слід віднести наступні.

1. За своєю суттю права людини – це втілення у специфічній формі високих ідей справедливості, людської свободи і рівності. Особливості прав і свобод людини як джерела права зумовлені тим, що після їх визнання і закріплення в національних та міжнародних актах як пріоритетного джерела позитивного права і, отже, наділення їх відповідною офіційно-владною юридичною силою вони продовжують одночасно залишатися природними правами. Ступінь розвиненості інституту адвокатури повною мірою відображає рівень розвиненості прав і свобод людини: чим більше приділяється уваги з боку держави проблемі дотримання прав і свобод людини, тим, відповідно, більше уваги приділяється і інституту їх захисту – адвокатурі. Право можливо визнати системоутворюючим елементом як правової допомоги в цілому, так і адвокатської діяльності.

2. Інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур правової системи, здатною ефективно контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, в основу визначення яких покладаються базові принципи-гарантії Конституції, відповідні

принципам і цілям організації адвокатури як правозахисного інституту (ст. 1, ч. 2 ст. 3, ст. 21, ч. 1 ст. 55, ст. 29, ст. 59, ч. 2 ст. 63 і ст. 129 Конституції України), зокрема: захисту суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; законотворчої ініціативи.

3. Основоположним у визначенні місця і ролі інституту адвокатури як одного з правозахисних інститутів держави є те, що він одночасно є однією з невід'ємних частин державного механізму відправлення правосуддя, життєво необхідною для ефективного функціонування судової влади, та одним із способів обмеження державою своєї влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, що власною діяльністю сприяє виконанню конституційної функції держави – реалізації та захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, визначеної у ст.3 Конституції України.

Інституту адвокатури поряд із іншими правозахисними інститутами слід окремо приділити увагу у Конституції України, зокрема, його соціальному призначенню і ролі у суспільстві. З огляду на це в Основному Законі та на рівні галузевого законодавства пропонується закріпити таке його визначення: спеціально уповноважений Конституцією недержавний самоврядний правозахисний інститут, невід'ємна частина механізму відправлення правосуддя, що взаємодіє з державою та інститутом громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя та виконує суспільно значущі публічно-правові функції.

4. Доведено існування інституту правової допомоги адвоката, який визначено як спеціально уповноважений Конституцією України міжгалузевий інститут, що регулює діяльність адвоката з надання правової допомоги фізичним та юридичним особам із метою захисту їх прав, свобод та інтересів у юрисдикційних провадженнях і забезпечення доступу до правосуддя, спрямовану на сприяння в реалізації правових можливостей суб'єктів права з метою перетворення проблемної правової ситуації і досягнення максимально сприятливого задоволення їх індивідуальних інтересів. Інститут правової допомоги адвоката може розглядатися як спеціальний правовий інститут по відношенню до загального – інституту правової допомоги, що регулює діяльність усіх суб'єктів права із надання правової допомоги в Україні.

5. Поняття «правова допомога» і «кваліфікована правова допомога» або «професійна правова допомога» співвідносяться як родові і видові, останнє відображає властивості суб'єкта надання (освіта, стаж роботи і т.д.) і міру якості його діяльності. Розмежування понять «допомога» і «послуга» має проводитися з урахуванням загальносоціального або економіко-правового розуміння, в яких вживається термін «послуга». Виходячи з

того, що обидва поняття з позицій внутрішньонаціональних, і тим більше міжнародних підходів слід вважати взаємозамінними, їх доцільно використовувати як синонімічні.

6. Органи державної влади та адвокатури повинні взаємодіяти на основі партнерства та об'єднання зусиль в умовах побудови правової держави і формування громадянського суспільства в Україні, що передбачає відсутність підпорядкованості один одному, наявність кореспондуючих прав і обов'язків, взаємної відповідальності за порушення умов партнерства. Адміністрування системою безоплатної правової допомоги повинно здійснюватися органами адвокатського самоврядування, оскільки саме такий стан справ відповідає конституційному призначенню інституту адвокатури – надання правової допомоги кожному, хто її потребує, у тому числі й безоплатної правової допомоги.

Незалежність адвокатури від держави має визначитися як стан балансу між інтересами інституту адвокатури і інтересами держави, який відповідає вищій конституційній цінності – забезпеченню прав людини.

7. Доведена необхідність здійснення адвокатурою професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини, спрямованого на гармонійну інтегровану взаємодію держави і суспільства при реалізації гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина через запровадження певних механізмів: встановлення обов'язку законодавця направляти на адвокатську експертизу проекти законів, що стосуються діяльності адвокатури; підготовки пропозицій до проектів нормативно-правових актів із питань забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян; збір адвокатами інформації про порушення прав і свобод людини, розробка пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення і захисту прав людини і донесення їх через органи адвокатського самоврядування – Національну асоціацію адвокатів України – до гаранта Конституції – Президента України, а також Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

8. Через правову природу адвокатури і специфічні ознаки, яким має відповідати громадянське суспільство, адвокатура не може бути віднесена до його інститутів. Вона здатна стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства, тому діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства. Адвокатуру можна визнати інститутом, що забезпечує гармонійне формування таких феноменів, як правова держава і громадянське суспільство, еволюція яких пов'язана у тому числі і з перспективами розвитку адвокатури.

9. Трактування права на правову допомогу у Конституції України є

одним з найбільш повних у конституційній практиці. Проте в ньому все ж таки не знайшли відображення важливі аспекти, встановлені міжнародними документами та багатьма конституціями країн ЄС. Пропонується закріпити на рівні Основного Закону більш розширені гарантії професійної діяльності адвокатів як захисників прав людини, особливо в системі кримінального судочинства. З огляду на це наводиться авторська редакція ст. 59 Конституції України.

10. Відносини між суддями та адвокатами мають базуватися на взаємному розумінні ролі кожного з них, на взаємоповазі та незалежності один від одного, оскільки тільки повна взаємоповага судді та адвоката один до одного можуть стати запорукою справедливого правосуддя. Виходячи з того, що взаємозв'язок адвокатури з судовою системою, який зумовлений посадовими відносинами, сприяє не тільки підвищенню авторитету інституту адвокатури, а й професійної надійності формування судових органів, запропоновані конкретні механізми зближення адвокатури і судової влади: визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великої Британії); можливість набуття статусу адвоката суддями у відставці за спрощеною процедурою; взаємне навчання суддів та адвокатів (за прикладом Німеччини).

11. На підставі дослідження зарубіжної наукової доктрини сформовані вихідні положення, які по-новому висвітлюють природу обов'язків адвоката у суді та можуть бути враховані у національній законотворчій практиці: 1) займаючи самостійне місце у механізмі відправлення правосуддя, адвокати повинні сприяти ефективному використанню обмеженого ресурсу суду; 2) адвокати мають виконувати свої обов'язки як учасники судочинства, у тому числі і у тому випадку, якщо цей обов'язок вступає в конфлікт з їх обов'язком перед клієнтом; 3) адвокати не тільки мають особисто проявляти повагу до суду, а й спонукати можливими засобами до проявів такої поваги своїми клієнтами, направляти їх задля сприяння підвищенню громадської довіри до судової влади.

12. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слід закріпити не тільки норми корпоративної (дисциплінарної), а й цивільно-правової (майнової) відповідальності адвоката, що відповідатиме європейським стандартам у сфері прав людини, сприятиме зміцненню гарантій осіб при реалізації їх конституційного права на правову допомогу та підвищенню якості останньої. Необхідно передбачити страхування адвокатської діяльності в Україні.

13. Із Закону «Про безоплатну правову допомогу» (БПД): виключити підставу відмови у наданні БПД, передбачену п. 5 ст. 20: «особа використала всі національні засоби правового захисту у справі, з якої звертається за наданням безоплатної вторинної правової допомоги», як

таку, що не відповідає принципам права в цілому та Європейської конвенції з прав людини; виключити центри з надання БПД із суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, оскільки вони самостійно як юридичні особи не надають правову допомогу, а виконують адміністративно-організаційну функцію; привести Закон «Про безоплатну правову допомогу» у відповідність до Закону України «Про охорону дитинства», закріпивши, що держава гарантує всім дітям рівний доступ до БПД, необхідної для забезпечення захисту їх прав; встановити можливості припинення договору надання безоплатної правової допомоги з вини клієнта, зокрема, вимагання від адвоката протизаконних дій; закріпити обов'язок держави надання БПД у випадках, встановлених законом, громадянам, які звертаються до міжнародних правозахисних органів.

14. Виходячи з основних позитивних тенденцій, виявлених у законодавстві країн ЄС, пропонується закріпити у законодавстві низку положень, спрямованих на вдосконалення механізмів забезпечення незалежності адвокатів, підвищення гарантій їх захищеності, гарантування рівноправності сторін у судовому процесі і на стадії досудового розслідування: (а) прирівняти статус адвоката до статусу судді в частині кримінально-правової охорони його професійних прав та притягнення до відповідальності; (б) розширити процесуальні права адвоката шляхом встановлення можливості судового санкціонування отримання адвокатом відповіді на запит у випадках, якщо запитувані відомості містять інформацію із обмеженим доступом; (в) визначити порядок проведення та оформлення процедури опитування адвокатом осіб за їх згодою та отримання предметів і (або) документів; (г) встановити, що орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані протягом однієї години з моменту затримання адвоката повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону; (д) закріпити чітку процедуру інформування органів адвокатського самоврядування про можливе затримання адвоката; (е) визначити, що повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором України або його заступниками тощо.

15. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» пропонується доповнити наступними положеннями: (а) свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю може бути вручене лише після пред'явлення документа, що підтверджує факт укладення договору страхування матеріальної відповідальності (ч. 1 ст. 6); (б) адвокату, який отримав особливі знання та досвід у певній галузі права, можуть надаватися повноваження щодо використання найменування «спеціалізований адвокат».

16. Пропонується закріпити можливість розголошення адвокатської

таємниці у разі отримання адвокатом інформації про підготовлений особливо тяжкий або тяжкий злочин проти особистості. Питання можливості розголошення таємниці в такому випадку має вирішуватися за повідомленням (заявою) адвоката вищим органом адвокатського самоврядування – Радою адвокатів України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Вільчик Т.Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні : монографія / Т.Б. Вільчик. – Харків: Право, 2015. – 400 с.

2. Вільчик Т.Б. Адвокатура у системі судочинства / Т.Б. Вільчик // Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. – Харків: Право, 2015. – С. 707–744.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Вільчик Т.Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності / Т.Б. Вільчик // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2011. – № 4. – С. 327–331.

2. Вільчик Т.Б. Термінологічні питання інституту правової допомоги в Україні / Т.Б. Вільчик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 22. – Ч. 2. – 2012. – С. 140–146.

3. Вільчик Т.Б. Співвідношення понять «правова допомога» та «правові (юридичні) послуги» в юридичній науці та законодавстві України / Т.Б. Вільчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. – Одеса, 2013. – № 6/2. – Т. 1. – С. 25–29.

4. Вільчик Т.Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою / Т.Б. Вільчик // Вісник Академії адвокатури України : наук. журн. – Київ, 2014. – Т. 11. – Число 2 (30). – С. 63–73.

5. Вільчик Т.Б. Адвокатура та судова влада: характер взаємовідносин [Електронний ресурс] / Т.Б. Вільчик // Електронне наукове видання Часопис академії адвокатури. – Т. 7. – 2014. – № 4. – С. 19–25. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/748/750>

6. Вільчик Т.Б. Адвокатура і держава: взаємодія в забезпеченні прав і законних інтересів громадян / Т.Б. Вільчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. – Одеса, – 2014. – № 10-1. – Т. 1. – С. 62–66.

7. Вільчик Т.Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі / Т.Б. Вільчик // Право України. – 2014. – № 11 – С. 243–250.

8. Вільчик Т.Б. Гарантії дотримання принципу конфіденційності у адвокатській діяльності (порівняльний аналіз законодавства Європейського Союзу та України) / Т.Б. Вільчик // Юрист України. – 2015. – № 3-4. – С. 34–40.

9. Вільчик Т.Б. Системи безоплатної правової допомоги у країнах Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Т.Б. Вільчик // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». – № 4 – 2015. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2015/126.pdf

10. Вільчик Т.Б. Інститут адвокатури України: нові підходи та тенденції розвитку / Т. Б. Вільчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. – Одеса, 2015. – № 16. – Т. 1. – С. 25–29.

11. Вільчик Т.Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів / Т.Б. Вільчик // Інформация и право. – 2015. – № 3. – С. 115–123.

12. Вільчик Т. Б. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві / Т.Б. Вільчик // Право та інновації : наук.-практ. журн. / ред.кол.: Ю. Є. Атаманова та ін. – Харків : Право, 2015. – № 4. – С. 144–150.

13. Вільчик Т.Б. Критерії оцінки права на субсидовану допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Т.Б. Вільчик // Електрон. наук.-практ. видання Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 21. – С. 48–57. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/11/vilchuk_21.pdf

14. Вільчик Т. Б. Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція [Електронний ресурс] / Т. Б. Вільчик // Право та інноваційне суспільство : електронне видання. – 2015. – Вип. 2 (5). – Режим доступу : <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/Vilchuk.pdf>

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та вітчизняних фахових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних

1. Вільчик Т.Б. Кримінально-процесуальні проблеми захисту прав обвинуваченого та світові стандарти / Т.Б. Вільчик // Проблеми законності : зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 68. – С. 131–139.

2. Вільчик Т.Б. Конституційна природа права на правову допомогу: сравнительный анализ / Т. Б. Вильчик // Междунар. науч.-практ. журнал Закон и Жизнь ("Legea si Viata")/ – Минск, 2013. – № 10. – С. 55–59.

3. Вільчик Т.Б. Адвокатура як правозахисний інститут у механізмі судочинства / Т. Б. Вільчик // European Reforms Bulletin. – 2015. – № 2. – С. 78–92.

4. Вільчик Т.Б. Дискусійні питання визначення обов'язків адвоката у суді: зарубіжна доктрина / Т. Б. Вільчик // Проблеми законності : зб.

наук.праць. – Харків, 2015. – Вип. 131. – С. 145 – 155.

5. Вільчик Т.Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України [Електронний ресурс] / Т. Б. Вільчик // Теорія і практика правознавства. – Вип. 2 (8). – 2015. – С. 1–13. – Режим доступу: http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Вільчик_Т.Б..pdf

6. Вільчик Т.Б. Адвокатська таємниця : дискусійні питання реалізації в країнах Європейського Союзу та в Україні / Т. Б. Вільчик // European Reforms Bulletin. – 2015. – № 4. – С. 174–181.

7. Вільчик Т.Б. Дисциплінарна відповідальність адвокатів в країнах ЄС та в Україні [Електронний ресурс] / Т. Б. Вільчик // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 38–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_8.pdf

Підручники та навчальні посібники

1. Вільчик Т.Б. Організація роботи адвокатури в Україні : навч. посібник / Т. Б. Вільчик; за ред. Н. В. Сибільової; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., – 2006. – 340 с.

2. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / В.В.Афанасьєв, В.С. Бабкова, Т.Б.Вільчик та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна. – Харків: Право, 2013. – С. 352 – 420.

3. Організація роботи адвокатури в Україні : навч. посібник / Т. Б. Вільчик, О. М. Овчаренко, А. В. Іванцова та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Харків : Право, 2014. – 392 с. Підрозділи: 1.1, 5.2, 6.5, 8.1 – 8.3; Підрозділи 6.3, 6.4 (у співавторстві).

Тези доповідей

1. Вільчик Т.Б. Кримінально-процесуальні проблеми захисту прав обвинуваченого / Т. Б. Вільчик // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ої річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – (Ч.2). – Харків. – Харків. – 2000. – С. 191–194.

2. Вільчик Т.Б. Проблеми реформування адвокатури України / Т. Б. Вільчик // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – Харків. – 2002. – С. 163–165.

3. Вільчик Т.Б. Проблеми законодавчого регулювання організації і діяльності адвокатури / Т. Б. Вільчик // матеріали міжнар. наук. конф. Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення. – Харків, 2005. – С. 79–93.

4. Вільчик Т.Б. Альтернативні засоби вирішення конфлікту на стадії досудового розслідування / Т. Б. Вільчик // Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 лют. 2006 р. – Харків, 2006. – С. 138–140.

5. Вільчик Т.Б. Проблеми правової регламентації інституту адвокатури України / Т. Б. Вільчик // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України: тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. (29-30 черв. 2006 р.). – Харків, 2006. – С. 246–249.

6. Вільчик Т.Б. Проблеми участі адвоката в цивільному судочинстві / Т. Б. Вільчик // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доп. та наук. повід. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 січ. 2007 р.). – Харків, 2007. – С. 166–168.

7. Вільчик Т.Б. Юридична природа адвокатури та її роль у забезпеченні права на правову допомогу в Україні / Т. Б. Вільчик // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (30 трав. 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 587–593.

8. Вільчик Т.Б. Проблеми вдосконалення повноважень адвоката-захисника на стадії досудового розслідування [Електронний ресурс] / Т. Б. Вільчик // Соціально-правовий розвиток: досягнення, перспективи та проблеми: міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція. – Тернопіль, 2010. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=907

9. Вільчик Т.Б. Судова влада та судова політика: специфічні риси / Т. Б. Вільчик // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. – Харків, 2010. – С. 325–327.

10. Вільчик Т.Б. Право на захист від кримінального переслідування: проблеми законодавчого врегулювання / Т. Б. Вільчик // Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві : матеріали наук.семінару, 20 трав. 2011 р. / Ін-т вивч. пробл. злочинності Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2011. – С. 74–77.

11. Вільчик Т.Б. Адвокатура як форма реалізації державних гарантій права на правову допомогу в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави./ Т. Б. Вільчик // Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права : междун. наук.-практ. конф. (Братислава, Словацька Республіка, 19–20 вересня 2014). – С.160–163.

12. Вільчик Т.Б. Вдосконалення шляхів взаємодії інституту адвокатури з державними структурами відповідно до євроінтеграційних прагнень України / Т. Б. Вільчик // Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза: междун. наук.-практ. конф. (Кишинев, 27–28 марта 2015). – Кишинев, 2015. – С. 128–132.

13. Вільчик Т.Б. Правова допомога як необхідний аспект

доступності правосуддя та права на справедливий судовий розгляд / Т. Б. Вільчик // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: ĽUDSKÉ A OBČIANSKÉ PRÁVA A SLOBODY: MECHANIZMUS ICH IMPLEMENTÁCIE A OCHRANY V RÔZNYCH ODVETVIACH PRÁVA /27 – 28. február 2015. – Univerzita Pavla Jozefa Šafárikav Košiciach, Právnická fakulta – P. 70 –75.

14. Вільчик Т.Б. Новий статус адвокатури України / Т. Б. Вільчик // Актуальні проблеми судового права : матер. міжнар. наук.-практ. конфер., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015). –Харків, 2015. – С.46–49.

15. Вільчик Т.Б. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : проблеми практичного застосування / Т. Б. Вільчик // Одинадцяті осінні юридичні читання: міждун. наук.-практ. конф. (23–24 листоп. 2012) – Хмельницький. – С. 19 –22.

16. Вільчик Т.Б. Реалізація конституційного принципу права на захист на стадії досудового розслідування: проблеми законодавчого врегулювання / Т. Б. Вільчик // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення: міжнар. наук.-практ. конфер.– Одеса, 2011. – С. 89 – 92.

АНОТАЦІЯ

Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2016.

У роботі здійснено комплексне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із правовою регламентацією та функціонуванням інституту адвокатури у країнах Європейського Союзу та в Україні. Запропонована концепція, відповідно до якої інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур у механізмі правозахисту, здатною контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини; визначено новий статус інституту адвокатури, його завдання і функції на сучасному етапі; вивчено взаємодію з органами державної влади та інститутом громадянського суспільства; доведено існування інституту правової допомоги адвоката. Розроблені класифікації моделей реалізації права на правову допомогу адвокатурою у країнах ЄС; виокремлено типові концепти інтерпретації обсягу функцій публічної влади в частині гарантування і надання безоплатної правової допомоги; визначена необхідність закріплення у

законодавстві низки положень, спрямованих на вдосконалення механізмів реалізації права особи на правову допомогу; по-новому розглянуті взаємовідносини адвокатури та судової влади та визначена природа обов'язків адвоката у суді.

Ключові слова: адвокатура, права людини, правова допомога, Європейський Союз, громадянське суспільство, правова держава, судова влада.

АННОТАЦИЯ

Вильчик Т.Б. Адвокатура как институт реализации права на правовую помощь: сравнительно-правовой анализ законодательства стран Европейского Союза и Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.10 – судоустройство; прокуратура и адвокатура. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2016.

В работе осуществлено комплексное исследование теоретических и прикладных проблем, связанных с правовой регламентацией и функционированием института адвокатуры в странах Европейского Союза и в Украине. Предложена концепция, согласно которой институт адвокатуры Украины должен стать одной из основных структур в механизме правозащиты, призванной контролировать соблюдение органами государственной власти прав и законных интересов человека благодаря выполнению общественно значимых публичных функций: защита общества в лице каждого его члена; профессионально-правовой контроль за обеспечением органами государственной власти конституционных прав и свобод человека; законотворческая инициатива.

Определены новый статус института адвокатуры, его задачи и функции на современном этапе; изучено взаимодействие с органами государственной власти и институтом гражданского общества; доказано существование института правовой помощи адвоката. Аргументировано, что институту адвокатуры следует посвятить отдельный раздел в Конституции Украины наряду с другими правозащитными институтами, предложено авторское определение понятия «институт адвокатуры».

Сделан вывод, что взаимодействие органов государственной власти и адвокатуры способствует достижению единой цели – защита прав и свобод человека и что оно должно осуществляться на основе объединения усилий, взаимной ответственности и равноправного партнерства. Учитывая результаты проведенного исследования правовой природы адвокатуры и специфических признаков, присущих гражданскому обществу, диссертант делает вывод о том, что адвокатура не может признаваться институтом гражданского общества.

В работе аргументировано, что трактовка права на правовую помощь, закрепленная в ст. 59 Конституции Украины, является одной из самых полных в конституционной практике. Однако в ней все же не нашли отображения некоторые важные аспекты, имеющиеся в международных документах и конституциях (основных законах) стран Европейского Союза. Учитывая это, предложена авторская конструкция ст. 59 Конституции Украины. Обосновано существование института правовой помощи адвоката и предложено его определение. Исследованы проблемы понятийного аппарата, который отображает сущность ряда элементов механизма обеспечения конституционного права на правовую помощь.

Впервые на основании исследования зарубежной научной доктрины по-новому рассмотрены взаимоотношения адвокатуры и судебной власти. Доказано, что именно в суде независимое участие адвоката обеспечивается адвокатурой не только как корпорацией, но и как правозащитным институтом, призванным противостоять нарушениям закона органами власти; а также обосновано, что независимая судебная система может быть создана только при наличии действительно независимой адвокатуры. Предложены исходные положения, которые характеризуют природу обязанностей адвоката в суде.

В диссертации проведен комплексный анализ организации адвокатской деятельности в законодательстве ряда стран ЕС в соответствии с выбранной классификацией, среди которых: 1) те, что придерживаются максимально высоких демократических стандартов (Австрия, Германия, Испания, Франция, Италия Греция, Нидерланды, Бельгия, Великобритания, Швеция); 2) наиболее молодые члены Европейского Союза (Румыния, Болгария, Польша, Венгрия и страны Балтии) 3) страны-кандидаты в члены Европейского Союза (Сербия, Босния и Герцеговина), систематизированы типичные негативные, а также выявлен ряд положительных моментов, которые могут быть учтены национальным законодателем.

Автором предложены классификации моделей реализации права на правовую помощь адвокатурой в странах ЕС; выделены типичные концепты интерпретации объема функций публичной власти в части обеспечения и предоставления бесплатной правовой помощи; определена необходимость закрепления в законодательстве ряда положений, направленных на совершенствование механизмов обеспечения независимости адвокатов, усиление гарантий их защищенности, обеспечение равноправия сторон в судебном процессе и на стадии досудебного расследования.

Разработана концепция реформирования и развития института адвокатуры Украины, основанная на сравнительно-правовом анализе законодательств стран Европейского Союза и Украины, которая

направлена на решение задач реформирования института адвокатуры в соответствии со Стратегией реформирования судостроительства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015–2020 г.г, которой предусмотрена гармонизация отечественного законодательства, регулирующего деятельность адвокатуры, и европейского.

Ключевые слова: адвокатура, права человека, правовая помощь, Европейский Союз, гражданское общество, правовое государство, судебная власть.

SUMMARY

Vilchuk T.B. Advocacy as the realization institution of the legal aid right: the comparative legal analysis of the legislation of the European Union countries and Ukraine.

Dissertation for the Doctor of Laws degree, specialty 12.00.10 – judiciary; prosecution and advocacy. – Yaroslav Mudryi National Law University, The Ministry of Education and science of Ukraine. – Kharkov, 2016.

A comprehensive study of theoretical and applied problems related to the legal regulation and functioning of the legal profession in European Union countries and in Ukraine is carried out in the work. There was the concept proposed, according to which the legal profession must become one of the leading structures in the mechanism of the human rights protection, able to monitor effectively the adherence of the rights and legal interests of an individual by public authorities; a new status of the advocacy institution is determined, its goals and functions at the present stage; the interaction between the state authority bodies and the institution of the civil society is investigated; the existence of the legal lawyer's aid institution. The classification models of the right implementation on a legal aid by the advocacy in the EU countries were developed; the typical interpretation concepts of the scope of the public authorities functions in the part of guaranteeing and providing a free legal aid were distinguished; the need in legal confirmation of a number of provisions aimed at improving the mechanisms of the rights implementation of an individual for legal assistance was determined; new considered the relationship between the legal profession and the judiciary was newly observed and the nature of the duties of a lawyer in court was defined.

Keywords: advocacy, human rights, legal aid, the European Union, civil society, legal state, judiciary.